

Serhii Plokhy

PORTILE
EUROPEI

O ISTORIE A UCRAINEI

Traducere din engleză de
SMARANDA CÂMPEANU

TREI

Editori:

SILVIU DRAGOMIR

VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:

MAGDALENA MĂRCULESCU

Redactor:

FLORIN-RĂZVAN MIHAI

Director producție:

CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:

MIRELA VOICU

Corectură:

MĂDĂLINA GEAMBAȘU

DUȘA UDREA-BOBOREL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PLOKHY, SERHII

Porțile Europei : O istorie a Ucrainei / Serhii Plokyh; trad.:

Smaranda Câmpeanu. - București: Editura Trei, 2018

Conține bibliografie.

Index

ISBN 978-606-719-832-4

I. Câmpeanu, Smaranda (trad.)

94(477)

Titlul original: *The Gates of Europe: A History of Ukraine*

Autor: Serhii Plokyh

Copyright © 2015 by Serhii Plokyh

First published in the United States by Basic Books, a member of the Perseus Books Group

Romanian edition published by arrangement with Livia Stoia Literary Agency

Copyright © Editura Trei, 2018

pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeu 1, C.P. 0490, București

Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

CUPRINS

Hărți / 9

Introducere / 21

PARTEA I: LA FRONTIERA PONTICĂ / 27

1. Capătul lumii / 29
2. Sosirea slavilor / 40
3. Vikingi pe malul Niprului / 50
4. Bizanțul la nord / 59
5. Cheile orașului Kiev / 69
6. Pax mongolica / 78

PARTEA A II-A: ORIENTUL ÎNTÂLNEȘTE OCCIDENTUL / 91

7. Crearea Ucrainei / 93
8. Cazacii / 103
9. Reformele răsăritene / 116
10. Marea Răscoală / 128
11. Împărțirile / 139
12. Bătălia de la Poltava / 149

PARTEA A III-A: ÎNTRE IMPERII / 161

13. Noile frontiere / 163
14. Cărțile genezei / 177
15. O graniță volatilă / 192
16. În mișcare / 205
17. Revoluția neterminată / 217

PARTEA A IV-A: RĂZBOAIELE MONDIALE / 231

- 18. Nașterea unei națiuni / 233
- 19. Un vis năruit / 247
- 20. Comunism și naționalism / 261
- 21. Fortăreața lui Stalin / 278
- 22. *Lebensraum*-ul lui Hitler / 292
- 23. Învingătorii / 310

PARTEA A V-A: DRUMUL CĂTRE INDEPENDENȚĂ / 323

- 24. A doua republică sovietică / 325
- 25. Adio, Lenin! / 341
- 26. Piața Independenței / 358
- 27. Prețul libertății / 373

Epilog: Semnificațiile istoriei / 383

Mulțumiri / 393

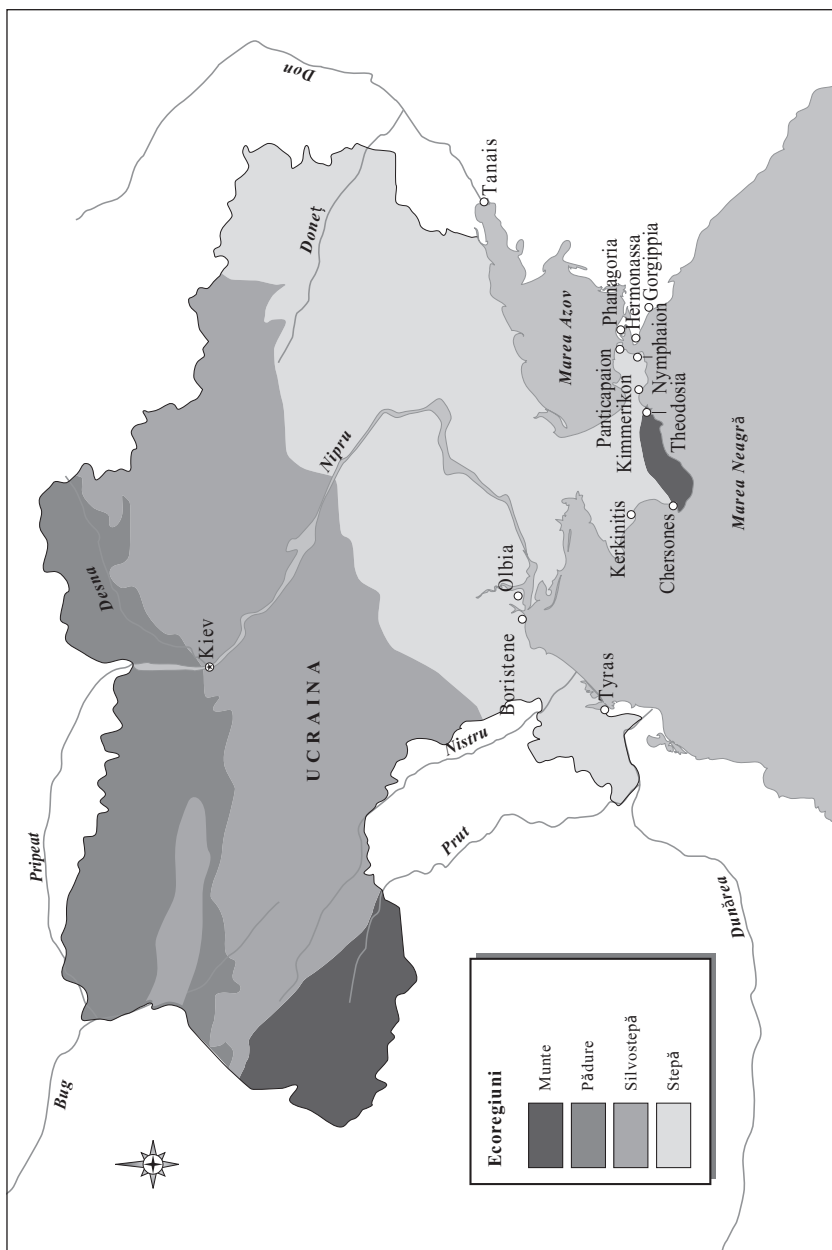
Cronologie istorică / 395

Personalități ale istoriei ucrainene / 405

Glosar / 411

Bibliografie / 413

Index / 419

Coloniile grecești, 770–100 î.Hr.

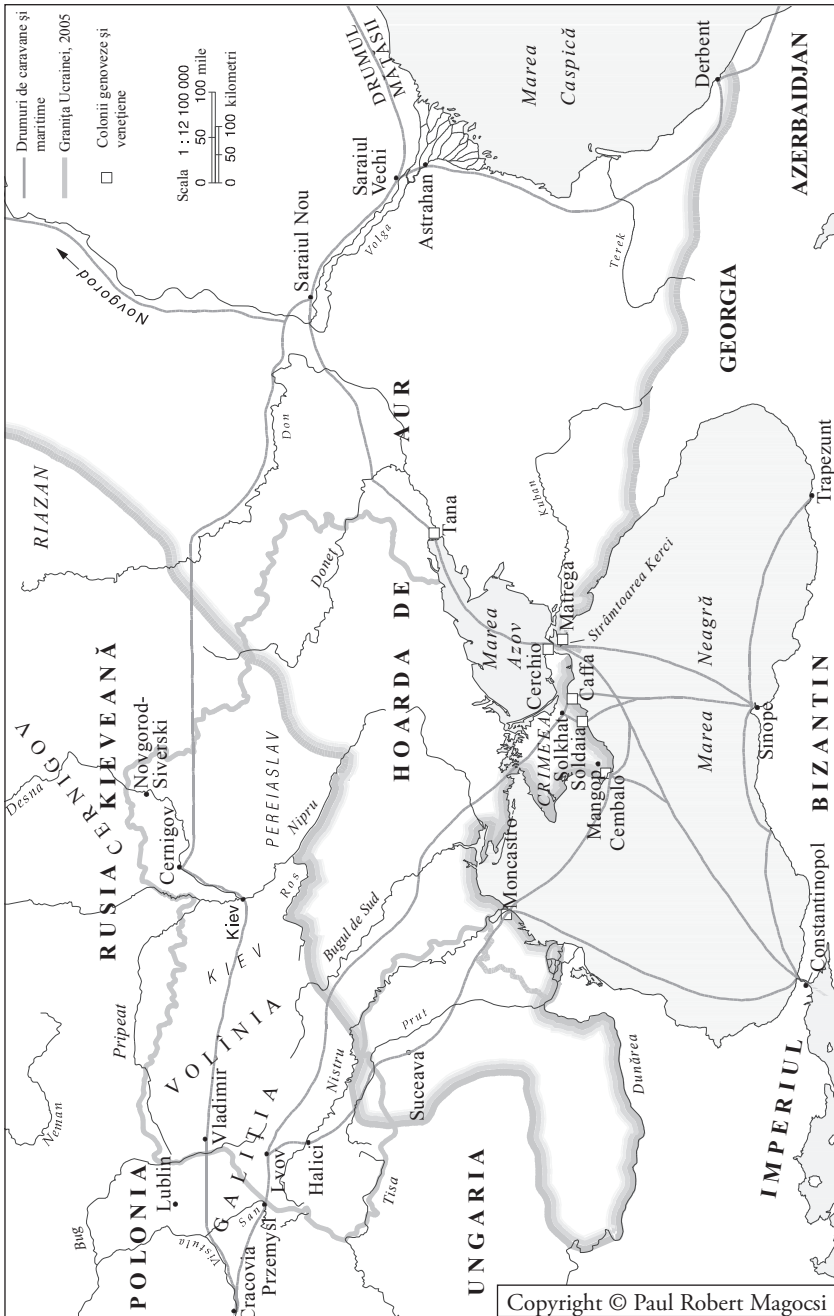
Rusia Kieveană, 980–1054

Sursa: Zenon E. Kohut, Bohdan Y. Nebesio, Myroslav Yurkevici, *Historical Dictionary of Ukraine*, Scarecrow Press, Lanham, Maryland; Toronto; Oxford, 2005.

Cnezatele Rusiei Kievene, cca 1100

Sursa: *The Cambridge Encyclopaedia of Russia and the Former Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Hoarda de Aur, cca 1300

Sursa: Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine: The Land and Its People*, University of Toronto Press, Toronto, 2010, p. 117, harta 10.

Teritoriile deținute de Uniunea Polono-Lituaniană în secolele XVI-XVIII

Sursă: *Encyclopaedia of Ukraine*, ed. Volodymyr Kubijovyč și Danylo Husar Struk, vol. IV, University of Toronto Press, Toronto, 1993.

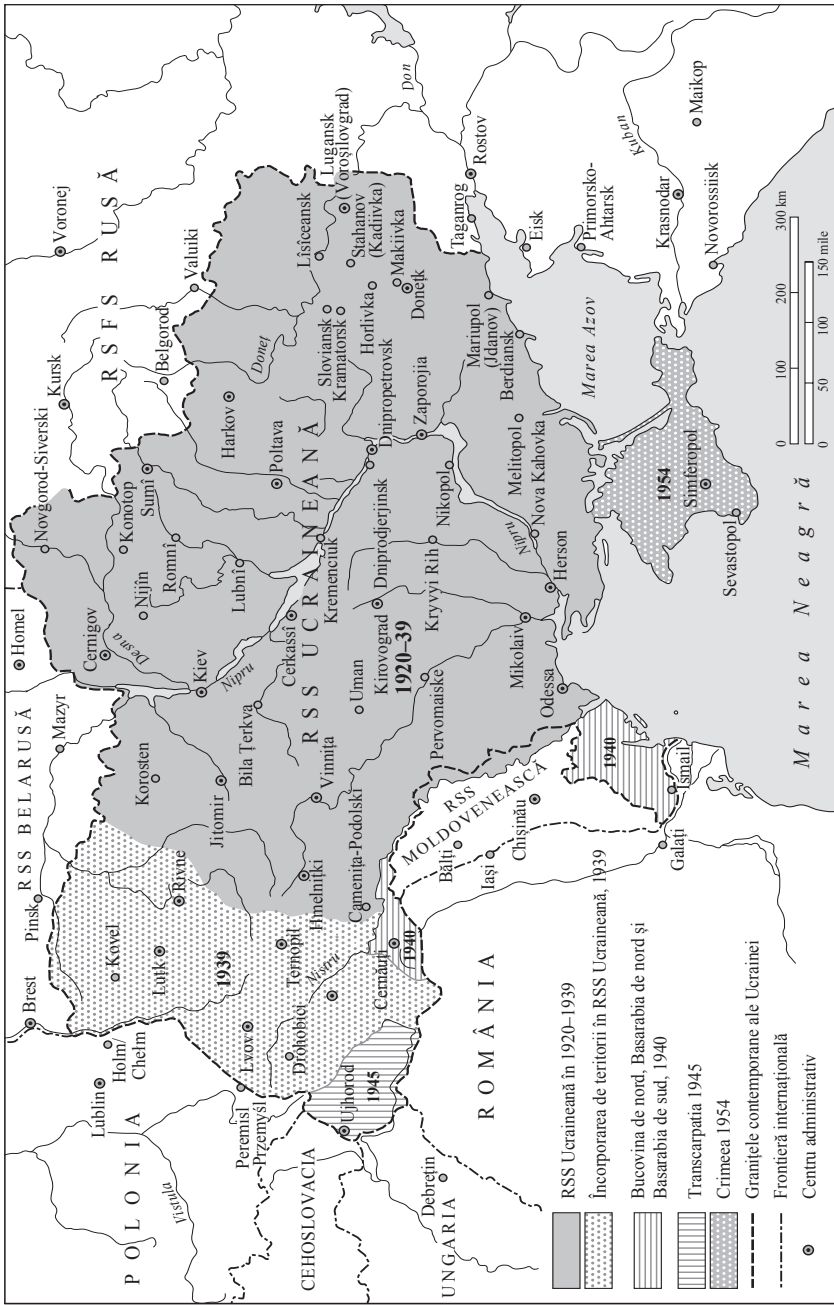
Hatmanatul și teritoriile învecinate în anii 1750

Sursa: Zenon E. Kohut, *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s–1830s*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1988, p. XIV.

Împărțirile Poloniei

Sursa: Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine: The Land and Its People*, University of Toronto Press, Toronto, 2010, nr. 25, p. 319.

Ucraina sovietică

Sursa: Volodymyr Kubijovyc, Danylo Husar Struck (editori), *Encyclopaedia of Ukraine*, vol. 5, University of Toronto Press, Toronto, 1993, p. 441.

Conflictul ruso-ucrainean

INTRODUCERE

Probabil că ucrainenii sunt la fel de îndreptățiți să se laude cu rolul pe care l-au avut în schimbarea lumii precum scoțienii sau alte popoare despre care s-au scris cărți ce le-au susținut pretențiile de a fi modelat cursul istoriei omenirii. În decembrie 1991, în momentul în care cetățenii ucraineni s-au dus la vot cu mic, cu mare pentru a-și alege independența, ei au aruncat și măreața Uniune Sovietică la coșul de gunoi al istoriei. Evenimentele din Ucraina au avut atunci repercusiuni internaționale majore și au schimbat într-adevăr cursul istoriei: Uniunea Sovietică s-a destrămat la o săptămână de la referendumul ucrainean, iar președintele George W. Bush a decretat victoria decisivă a Occidentului în îndelungatul și obositorul Război Rece.

Următoarea dată când întregul mapamond a mai văzut Ucraina pe ecranele televizoarelor a fost în noiembrie 2004, când mulțimi de oameni îmbrăcați în portocaliu au umplut piețele și străzile Kievului cerând alegeri corecte și și-au văzut dorința împlinită. Revoluția Portocalie și-a împrumutat numele unei serii de „revoluții colorate” care au zguduit regimuri autoritare, din Serbia până în Liban și din Georgia până în Kîrgîzstan. Revoluțiile colorate nu au schimbat lumea postsovietică, dar au lăsat în urmă o moștenire durabilă și speranța că această lume avea să se schimbe într-o bună zi. Ucrainenii au reapărut pe ecranele televizoarelor în noiembrie și decembrie 2013, când au luat din nou cu asalt străzile Kievului, de această dată în sprijinul unor legături mai strânse cu Uniunea Europeană. Într-un moment în care entuziasmul față de proiectul european era o pasăre rară printre statele membre ale Uniunii, ferroviarea afișată de ucraineni, dispuși să stea și să mășăluiască pe străzi la

temperaturi ce scădeau cu mult sub zero grade, zile, săptămâni și luni la rând, i-a surprins și inspirat pe cetățenii Europei Centrale și Occidentale.

Evenimentele din Ucraina au luat o întorsătură neașteptată și tragică la începutul lui 2014, când o înfruntare între protestatari și forțele guvernamentale a perturbat în mod violent atmosfera festivă, aproape ca de petrecere de stradă, a protestelor anterioare. În februarie 2014, în prim-planul camerelor de filmat, forțele de ordine și lunetiștii aduși de guvern au deschis focul asupra mulțimii, rănind și omorând zeci de demonstrați proeuropeni. Imaginile au consternat întreaga lume. La fel de șocantă a fost și anexarea Crimeii din martie 2014 și, mai târziu în aceeași primăvară, campania de război hibrid* dusă de Moscova în regiunea Donbass din estul Ucrainei. În iulie, când separatiștii ruși au doborât un avion comercial malaysian, care avea la bord cel puțin trei sute de pasageri, conflictul ruso-ucrainean s-a transformat într-un conflict cu adevărat internațional. Evenimentele din Ucraina au avut un impact major asupra politicilor europene și internaționale, determinându-i pe politicieni să vorbească despre o „bătălie pentru viitorul Europei“ și despre întoarcerea la Războiul Rece exact în acea regiune a lumii în care, chipurile, i se pusese capăt în 1991.

Ce a provocat criza ucraineană? Ce rol joacă istoria în aceste evenimente? Ce îi deosebește pe ucraineni de ruși? Cine are dreptul de posesie asupra Crimeii și Ucrainei de est? De ce au evenimentele din Ucraina repercusiuni internaționale majore? Asemenea întrebări, ridicate de repetate ori în decursul ultimilor ani, merită răspunsuri detaliate. Pentru a înțelege tendințele care stau la baza actualelor evenimente din Ucraina și impactul lor asupra lumii, trebuie să examinăm originile acestora. În mare, aceasta este și principala sarcină a cărții de față, pe care am scris-o în speranța că istoria ne poate ajuta să înțelegem prezentul și, prin urmare, să influențăm viitorul. Deși este dificil, dacă nu chiar imposibil, să precizem rezultatul și consecințele pe termen lung ale actualei crize din Ucraina sau viitorul Ucrainei ca nație, o călătorie în istorie ne poate ajuta să punem cap la cap puzderia de articole de știri zilnice și ne permite să reacționăm înțelept în fața evenimentelor și astfel să le putem influența deznodământul.

Această carte relatează istoria Ucrainei în perspectiva de *longue dureé*, de la Herodot și până la căderea Uniunii Sovietice și actualul conflict

* Prin război „hibrid“ se înțelege un conflict în care cele două tabere folosesc metode dintre cele mai variate, inclusiv altele decât cele militare. Adversarii încearcă să folosească orice slăbiciune (tensiuni etnice, instituții corupte, dependența de anumite resurse naturale) și orice mijloc (propagandă, atacuri cibernetice ș.a.). (N. red.)

ruso-ucrainean. Dar cum poți oare să condensezi mai bine de un mileniu de istorie al unei țări de mărimea Franței, care astăzi numără aproape 46 de milioane de cetățeni și care a mai avut sute de milioane de locuitori pe parcursul existenței ei, în doar câteva sute de pagini? Trebuie să alegi ce vrei să povestești, așa cum au făcut istoricii întotdeauna. Însă abordările lor sunt diferite. Părintele istoriografiei ucrainene moderne, Mihailo Hrușevski (1866–1934), care apare și în această carte și în onoarea căruia a fost numită Catedra de istorie ucraineană de la Universitatea Harvard, considera că aria lui de expertiză era istoria unei națiuni care existase dintotdeauna și care cunoscuse perioade de înflorire, declin și renaștere, aceasta din urmă culminând cu formarea statului ucrainean pe parcursul și ca urmare a Primului Război Mondial.

Hrușevski a pus bazele istoriei ucrainene ca subiect distinct de cercetare, dar o mare parte dintre criticii și succesorii săi i-au contestat abordarea. Adepții lui Hrușevski au pus accentul pe istoria suveranității statale a Ucrainei; istoricii sovietici au relatat istoria Ucrainei ca pe o luptă de clasă; unii scriitori occidentali au scos în evidență caracterul multiethnic al țării; astăzi, din ce în ce mai mulți intelectuali adoptă o abordare trans-națională. Aceste ultime tendințe din istoria Ucrainei și a altor istorii naționale au influențat și scrierea mea. Am profitat și de recenta turnură culturală pe care au luat-o studiile istorice și cercetarea identităților istorice. Întrebările pe care eu le pun sunt formulate din perspectiva prezentului, dar fac tot ce îmi stă în putință să nu proiectez în trecut identități moderne, loialități, gânduri, motivări și sentimente.

Titlul cărții, *Porțile Europei*, este bineînțeles o metaforă, dar nu una care nu trebuie luată în serios sau catalogată ca truc de marketing. Europa este o componentă importantă a istoriei Ucrainei, la fel cum și Ucraina face parte din cea europeană. Situată la extremitatea vestică a stepei eurasiatice, Ucraina a slujit drept poartă către Europa timp de secole la rând. Câteodată, când „porțile“ erau închise din cauza războaielor sau conflictelor, Ucraina ajuta la oprirea invadatorilor străini de la est și vest; când erau deschise, așa cum au fost în cea mai mare parte a istoriei Ucrainei, au slujit drept punte între Europa și Eurasia, facilitând transferul de oameni, bunuri și idei. Pe parcursul secolelor, Ucraina a fost și loc de întâlnire (și câmp de luptă) pentru diverse imperii, de la cel Roman la cel Otoman, de la cel al Habsburgilor la cel al Romanovilor. În secolul al XVIII-lea, Ucraina a fost condusă de la Sankt-Petersburg și Viena, de la Varșovia și Istanbul. În secolul al XIX-lea, au mai rămas doar primele

două capitale. În a doua jumătate a secolului XX, numai Moscova a deținut guvernarea supremă asupra celei mai mari părți a ținuturilor ucrainene. Fiecare dintre aceste imperii a revendicat pământuri și pradă de război, lăsându-și amprenta asupra peisajului și caracterului populației și contribuind la modelarea și crearea unei identități și a unui etos unice, de popor de graniță.

Națiunea este un subiect de analiză și un element important, chiar dacă nu dominant, al acestei lucrări, alături de chestiunea europeană, aflată în permanentă schimbare. Această carte spune povestea Ucrainei, teritoriul delimitat de granițele trasate de etnografii și cartografiile sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX, care adesea (dar nu întotdeauna) au coincis cu granițele statului ucrainean de astăzi. Volumul de față urmează evoluția ideilor și identităților care au unit aceste ținuturi de pe vremea statului kievean medieval, cunoscut în istoriografie drept Rusia Kieveană, și până la ascensiunea naționalismului modern, și explică originile statului ucrainean modern și ale națiunii politice ucrainene. Astfel, cartea se concentrează asupra ucrainenilor, văzuți ca grupul demografic cel mai numeros și, odată cu trecerea timpului, principala forță din spatele creării unui stat și a unei națiuni moderne. Se acordă atenție și minorităților din Ucraina, în special polonezilor, evreilor și rușilor, iar formarea națiunii ucrainene moderne, multiculturală și multietnică, este tratată ca un proces aflat încă în desfășurare. Cultura ucraineană a existat întotdeauna într-un spațiu pe care l-a împărțit cu alte culturi și a presupus încă de la bun început „navigarea” printre acestea. Capacitatea societății ucrainene de a depăși granițele interne și externe și de a negocia identități create de acestea reprezintă principala trăsătură a istoriei Ucrainei, așa cum este ea prezentată în acest volum.

Politica, internațională și internă, ne oferă un fir narativ convenabil, dar, scriind această carte, am descoperit că geografia, ecologia și cultura sunt aspecte mult mai durabile și, ca atare, cu impact pe termen lung. Ucraina contemporană, așa cum este ea văzută din perspectiva tendințelor culturale de *longue durée*, este un produs al interacțiunii dintre două granițe mobile: una demarcată de linia dintre stepele eurasiatice și întinderile înverzite din estul Europei, iar cealaltă reprezentată de frontiera dintre creștinismul răsăritean și cel occidental. Prima graniță a despărțit și popoarele sedentare de cele nomade și, în cele din urmă, creștinismul de islam. Cea de-a doua își are originile în împărțirea Imperiului Roman între Roma și Constantinopol și scoate în evidență diferențe în cultura politică dintre estul și vestul Europei, vizibile și astăzi. Deplasarea acestor

frontiere pe parcursul secolelor a dat naștere unui set unic de trăsături culturale, care au stat la baza identității ucrainene moderne.

Nu poți depăna povestea Ucrainei fără să spui povestea regiunilor ei. Spațiul cultural și social creat prin deplasarea granițelor nu a fost omogen. Pe măsură ce granițele statale și imperiale se modificau pe suprafața teritoriilor definite de frontierele etnice ucrainene, ele creau spații culturale distincte, care au stat la baza procesului de formare a regiunilor Ucrainei — fosta Transcarpatia, aflată sub stăpânire maghiară, Galiția austriacă, Podolia și Volînia deținute de polonezi, Hatmanatul Căzăcesc de pe malul stâng al Niprului, cuprinzând părțile mai joase ale aceluși teritoriu, Sloboda Ukraina (Ucraina Slobodă) și, în cele din urmă, regiunea de la țărmul Mării Negre și bazinul râului Donețk, colonizat pe vremea Rusiei imperiale. Spre deosebire de cea mai mare parte a predecesorilor mei, eu încerc să nu tratez istoria diferitelor regiuni (precum cea a ținuturilor ucrainene aflate sub stăpânire rusă sau austriacă) în capitole distincte ale cărții, străduindu-mă să le analizez împreună și oferind o analiză comparativă a evoluției lor pe parcursul unei anumite perioade de timp.

În încheiere, câteva cuvinte despre terminologia folosită. Strămoșii ucrainenilor de astăzi locuiau în zeci de principate, regate și imperii premoderne și moderne și, pe parcursul timpului, și-au atribuit diferite nume și identități. Cei doi termeni-cheie pe care aceștia îi foloseau când venea vorba despre țara lor au fost „Rus’” (Rusia Kieveană) și „Ucraina”. (În alfabetul chirilic, Rus’ se scrie *Русь*, ultima literă fiind semnul moale care marchează palatalizarea consoanei precedente.) Termenul „Rus’/rus’”, adus în regiune de vikingi în secolele al IX-lea și al X-lea, a fost adoptat de localnici, care i-au primit pe prinții și războinicii vikingi în rândurile lor și i-au slavizat. Strămoșii ucrainenilor, rușilor și belarușilor de astăzi au adoptat numele „rus’” în diferite forme, care variau de la scandinav/slavul „Rus” la elenizatul „Rossiia”. În secolul al XVIII-lea, Marele Cnezat al Moscovei a adoptat forma din urmă ca nume oficial al statului și imperiului său.

Ucrainenii au fost cunoscuți sub diferite nume, în funcție de epoca și regiunea în care locuiau: rusini în Polonia, ruteni în Imperiul Habsburgic, maloruși în Imperiul Rus. Pe parcursul secolului al XIX-lea, personalitățile implicate în proiectul de construcție națională ucraineană au decis să pună capăt confuziei și să renunțe la numele „Rus’/rus’” și să se deosebească în mod clar de restul lumii slave răsăritene, în special de ruși, apelând la termenii „Ucraina” și „ucraineni” pentru a-și defini țara și grupul etnic, atât cel aflat în Imperiul Rus, cât și cel din Austro-Ungaria.

Numele „Ucraina“ avea origini medievale, iar la începutul perioadei moderne denota statul cazac din cadrul teritoriului ucrainean de pe malurile Niprului. În percepția colectivă a militanților din secolul al XIX-lea, cazacii, majoritatea acestora avându-și originile în regiune, erau ucrainenii adevărați. Pentru a uni trecutul Rusiei Kievene cu viitorul Ucrainei, Mihailo Hrușevski și-a intitulat marea sa operă în zece volume *Istoria Ucrainei–Rusiei Kievene*. Într-adevăr, oricine ar scrie despre trecutul Ucrainei în zilele noastre ar trebui să folosească doi sau chiar mai mulți termeni pentru a face referire la strămoșii ucrainenilor moderni.

În această carte, folosesc termenul „Rus’/rus’“, dar nu doar pentru a mă referi strict la perioada medievală. Întrebuințez termenul „ruteni“ când vorbesc despre ucrainenii epocii moderne timpurii și „ucraineni“ când vorbesc despre perioada modernă. De la crearea statului independent al Ucrainei în 1991, cetățenii acestuia au ajuns să se numească toți „ucraineni“, indiferent de trecutul lor etnic. Uzața reflectă convențiile actuale ale istoriografiei academice și, deși complică oarecum lucrurile, eu sper că nu va crea confuzie.

„Vino și vei vedea“, scria autorul anonim al volumului *Istoriia rusov (Istoria locuitorilor Rusiei Kievene)*, unul dintre textele-cheie ale istoriografiei ucrainene moderne, la sfârșitul prefeței sale. Nu aș putea nici eu să o închei pe a mea cu o invitație mai potrivită.